

Etiyopya Ombudsmanı: Yapısal-Kurumsal ve İşlevsel Yönleri

Ethiopian Ombudsman: The Aspects of Structural-Institutional and Functional

Kadir Caner DOĞAN

Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
kadircanerdogan@gumushane.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-3476-8865>

Makale Başvuru Tarihi: 14.12.2021

Makale Kabul Tarihi: 26.12.2021

Makale Türü: Araştırma Makalesi

ÖZET

Ombudsman, ilk olarak dünyada İsveç'te 18. yüzyılda ortaya çıkmış ve daha sonrasında da II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünyaya yayılmış bir kurumdur. Bu kurumun temel özellikleri arasında; demokrasiyi güçlendirmesi, hukukun üstünlüğünü esas alması ve insan haklarını koruması bulunmaktadır. Liberal bir demokrasi projesi olarak ombudsman, kurulduğu ülkelerde gün geçtikçe başarılı uygulamaları ile geniş düzeyde kabul edilebilirliğini artırmaktadır. Bu çalışmada, Afrika kıtasında bir ombudsman tecrübesinin yaşandığı Etiyopya'da ombudsmanın yapısal-kurumsal ve işlevsel yönlerinin açıklanması amaçlanmaktadır. Bu sayede Etiyopya demokrasisi, demokratik bir aracın konumu ve faaliyetleri ile değerlendirilmek istenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Afrika, Etiyopya, Ombudsman, Demokrasi, Denetim.

ABSTRACT

The Ombudsman first emerged in the 18th century in Sweden in the world and then it is an institution that spread around the world after World War II. Among the main features of this institution; strengthen democracy, take the rule of law as a basis and protect human rights. As a liberal democracy project, the ombudsman is increasing its wide acceptance with its successful applications in the countries where it is established. In this study, it is aimed to explain the structural-institutional and functional aspects of the ombudsman in Ethiopia, where an ombudsman experience is experienced in the African continent. In this way, Ethiopian democracy is desired to be evaluated with the position and activities of a democratic tool.

Keywords: Africa, Ethiopia, Ombudsman, Democracy, Auditing.

1. GİRİŞ

Bir kamu yönetiminin haksız eylem ve davranışları karşısında halktan buna yönelik şikayetleri alan ve belirli bir prosedür çerçevesinde çözen ombudsman kurumu, dünyada öncelikle İskandinav dünyasında İsveç'te 18. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Günümüzde yaklaşık 195 ülkede uygulanan bu kurum, dünyanın tüm kıtalarında faaliyet göstermektedir.

Ombudsman, öncelikle Anglo-Sakson dünyasında popüler hale geldikten sonra Kıta Avrupası, Sovyet rejimi altındaki devletler ve gelişmemiş çaptaki devletlere de ulaşmıştır. Hızlı yayılım gösteren ve yerleştiği ülkelerde kalıcı olan bu kurum, devletle vatandaşlar arasındaki güven bağlarının kurulmasında önemli bir siyasal araç konumunda bulunmaktadır. Dünyanın birçok devletinde uygulanması kurumun, insanlık açısından ve demokrasinin kapasitesinin güçlendirilmesi bağlamında önemini ortaya çıkarmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Etiyopya Ombudsmanı'nın yapısal-kurumsal (*kuruluş, atanma, görev*) ve işlevsel (*şikâyet kabulü, işleyiş yöntemi ve sonuçlandırma*) yönlerini ana hatları ile analiz etmektir. Bu şekilde de Etiyopya demokrasisi ve kamu yönetiminin performansı hakkında bir takım ipuçlarına ulaşılabilir.

Çalışmanın yöntemi, literatür taramasıdır. Çalışmada ombudsman ile ilgili bilgilere akademik düzeydeki makale, kitap, tez ve kurum web sitesinden ulaşılmıştır. Çalışma temel üç bölümden meydana gelmektedir. Çalışmanın birinci bölümünde ombudsman kavramı tanımlanmış, ikinci bölümde Etiyopya demokrasisi genel olarak izah edilmiş ve üçüncü bölümde de Etiyopya'da ombudsmanın belirtilen yönleri ifade edilmiştir. Sonuç bölümünde de konu ile ilgili genel bir değerlendirme yapılarak çalışma sonlandırılmıştır.

2. OMBUDSMAN KAVRAMI

Ombudsman, vatandaşlardan kamu yönetimine dair sorunları karşısında şikayetlerini alan ve çözen bir yapıdır. Kamusal bir teşkilat olarak ombudsman, bulunduğu devlette hukuk devletinin güçlendirilmesi, demokrasi kalitesinin yükseltilmesi ve insan haklarının kurumsallaşması için çabalamaktadır (<https://www.ombudsman.europa.eu/en/speech/en/348>).

Tarihsel süreçte ilk defa 1809 tarihli İsveç Anayasası ile hüküm altına alınmış, II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya devletlerinin dikkatini çekmiştir. Ombudsman, günümüzde sosyalist ve kapitalist tüm siyasal rejimlere sahip ülkelerde uygulanmaktadır. Dünyanın tüm kıtalarında farklı devletlerde ve çeşitli uygulama düzeylerinde hizmet vermektedir (<https://www.lawctopus.com/academike/ombudsman-critical-appraisal/>). Ombudsmanın temel özellikleri arasında şunlar sıralanabilir (Gottehrer, 2021);

- Bağımsızlık,
- Yasa ile kurulma,
- Tarafsızlık
- Demokrasiyi güçlendirme,
- Arabuluculuk,
- Hak ve hukuku gözetmesi,
- Hoşgörü ve güven.

3. ETİYOPYA DEMOKRASİSİ

Etiyopya'nın 1990'lı yıllarda Sovyet tipi bir sistemden demokrasiye geçişi, ülke tarihinde hiç var olmayan seçim, özgürlük, özgür basın ve insan haklarının önünü açmıştır (Engedayehu, 1993:29). Etiyopya'nın 1990'larda demokrasiyi tesis etme deneyimi hem demokrat adayları hem de demokratlaştırıcılar için aydınlatıcıdır. Bazı yönlerden, mevcut liderlerinin demokrasiyi tesis etme çabaları dikkate değer ölçüde başarılı olmuştur. Ülkenin idari yapısı dönüştürülmüş ve yeni bir hükümet biçimi -etnik federalizm- benimsenmiştir. Nüfusun yaklaşık yüzde 85'ini oluşturan köylüler, hangi mahsulü ekecekleri, ürünlerini ne zaman ve nerede satacakları konusunda kendi kararlarını verme özgürlüğüne kavuştular. Aslında, Etiyopya'nın yeni liderleri yönetim konusunda günümüzün daha dramatik deneylerinden birini yürütüyorlar. Süreç nispeten barışçıl olduğu için çok az ilgi gördü. Etiyopya'da demokratik ilerlemeyi izleyen dış grupların dikkatini çeken çatışma, çoğunlukla başkentteki entelektüeller etrafında toplanıyor ve nüfusun çoğu için çok az şey ifade ediyor (<https://muse.jhu.edu/article/16915>).

Etiyopya hükümeti, yoksulluğun ortadan kaldırılmasına yönelik daha geniş çabası kapsamında, demokrasiyi inşa etmek ve pekiştirmek konusunda net bir gündem belirlemiştir. Ülkenin Büyüme ve Dönüşüm Planı'nda yer alan gündemin odak noktası; iyi yönetim, demokratik sistemin güçlendirilmesi, demokratik kurumların kapasitesinin geliştirilmesi ve adalet sisteminin iyileştirilmesidir. Hükümet, çok partili bir parlamenter sistemi ve yetkiyi dokuz bölgesel eyalete ve iki şehir yönetimine devreden federal bir yapıyı benimsemiştir. Ulusal İnsan Hakları Eylem Planı geliştirmiş ve bilgi edinme hakkı ve medya özgürlüğü de dahil olmak üzere önemli yasal reformları kabul etmiştir. Ayrıca yönetimi inşa sürecinde kapasite etme sürecine girmiş; kamu hizmeti ve adalet sektörünün reformu, ademi merkeziyetçiliğin derinleştirilmesi ve temel hizmetlerin sunumunun iyileştirilmesi bunlar arasında yer almıştır. Bu demokrasiyi güçlendiren demokrasi parametreleri ile Etiyopya, Afrika'da istikrarın, hukukun, hoşgörünün ve güvenliğin sağlam zeminlerini kurmaktadır (https://www.et.undp.org/content/ethiopia/en/home/operations/projects/democratic_governance/project_StrengtheningDemocraticGovernance.html). Bu bakımdan Etiyopya'da demokrasiye geçiş süreci, birçok demokratik kural ve konunun temellerinin atılması ve bunların derinleştirilmesi üzerine odaklanmıştır. Birçok engel ve zorluklara rağmen Etiyopya'da demokrasi, kurumsallaşmaktadır. Etiyopya'da bir ombudsman kurulması da bu demokratik sürecin adımlarından biri olarak değerlendirilebilir.

4. ETİYOPYA'DA OMBUDSMAN

Çalışmanın bu bölümünde Etiyopya Ombudsmanı açıklanmadan önce, devletin temel siyasi sistemi ve kamu yönetimi hakkında bilgi verilmiştir. Nitekim bir devletin siyasi sistemi ve kamu yönetimi yapısı ile ombudsman doğrudan ilişkilidir.

4.1. Etiyopya'nın Siyasi Sistemi ve Kamu Yönetimi

Etiyopya, Afrika Kıtası üzerinde 3000 yıllık bir uygarlık geleneğine sahip (Wondirad, 2014:174) ve tarihte hiçbir sömürge dönemi yaşamamış bir Doğu Afrika ülkesidir (KTO, 2013:4). Etiyopya, uzun bir süre monarşiyle yönetildi ve 1934-41 İtalyan işgali dışında, sömürge yönetimi altında olmayan tek Afrika ülkesidir. Bu ülkede askeri cunta, the Derg, 1930'dan beri iktidarda olan İmparator Haile Salassie'nin hanedanını devirerek sosyalist bir devlet kurdu. Ardından kanlı darbelerin, ayaklanmaların, uzun yıllar süren kuraklığın ve kitlesel sığınma sorunlarının ortaya çıktığı Etiyopya'da, isyancı güçlerin Etiyopya Halkın Devrimci Demokratik Cephesi (EPRDF) altında koalisyon kurmasıyla bu rejim, 1991 yılında devrildi. Nitekim askeri cuntanın devrilmesiyle birlikte siyasi ve ekonomik açıdan istikrarlı bir döneme girilmiş ve ülke Afrika'nın en istikrarlı ülkelerinden

biri haline gelmiştir. Ülkede yeni sistem Anayasası da 1995 yılında yürürlüğe girmiştir ve çok partili bir parlamenter yönetim yapısı kurulmuştur (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2021:4).

Etiyopya, yetkilerin merkezi hükümet ve federe devletler arasında paylaşıldığı federal bir cumhuriyettir. Yürütme organı, devletin başı olan Cumhurbaşkanı ile Başbakan ve Bakanlar Kurulu'ndan oluşur. Başkan, sembolik bir role sahiptir ve Federal Meclis ve Halkların Temsilciler Meclisi tarafından 6 yıllık bir süre için seçilir. Yargı organı ise Federal Eyalet ve Federal Devletler düzeyinde örgütlenmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2021).

Etiyopya Federal Demokratik Cumhuriyeti, 9 federal bölgeye (*Afar, Amhara, Benishangul-Gumuz, Gambela, Harari, Oromia, Somali, Güney Milletler ve Halklar Bölgesi, Tigrayve*) ve iki büyük şehre (*Addis Ababa ve Dire Dawa*) ayrılmıştır (Vaughan ve Tronvoll, 2003:84). Hem nüfus hem de ekonomik açıdan en önemli bölgeler Oromia ve Amhara'dır. Büyük şehirler ise Addis Ababa ve Dire Dawa'dır. Geçmiş yıllardaki deneyimler dikkate alındığında, idari yetkiler büyük ölçüde bölgelere ve iki büyükşehirde il yönetimlerine bırakılmıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2021:4).

Etiyopya, Afrika'nın en kalabalık ülkelerinden biridir. Federal anayasaya göre Etiyopya, etnik kökenlerine göre eyaletlere ayrılrsa da hiçbir eyalet etnik köken açısından tamamen homojen bir yapıya sahip değildir. Bazı eyaletlerde çok farklı etnik kökenlerden insanlar bir arada yaşamaktadır. Etiyopya'da en büyük etnik grup Oromo'dur ve ülkede 64 farklı etnik grup yer almaktadır (KTO, 2013:4).

4.2. Etiyopya Ombudsmanı

4.2.1. Etiyopya Ombudsmanı'nın Yapısal-Kurumsal Yönleri

Etiyopya, 1990'ların başında demokratik bir devlet oldu ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde yer alan tüm insan ve siyasi hakların listelendiği federal anayasayı kabul etti (Mengist, 2020:40). Nitekim Etiyopya'da feodal rejime kadar giden yolda bir ombudsmanlık kurumu kurma girişimi olsa da (Agegnehu ve Dibu, 2016:64), bu girişimi gerçekleştiren 1995 tarihli cumhuriyet anayasasıdır. Bu anayasasının 55. maddesi uyarınca, yasama organına, insan haklarının korunmasını denetleyen ve kötü yönetimi araştıran ulusal insan hakları kurumları kurma yetkisi verildi. Bu görevi gerçekleştirmek için Etiyopya Halk Temsilciler Meclisi, sırasıyla 210/2000 ve 211/2000 sayılı bildiri ile Etiyopya Ulusal İnsan Hakları Komisyonu ve Etiyopya Ombudsmanlık Kurumu'nu kurdu (Dessie, 2018:29). Bununla birlikte, bu bildirimler, aynı amaçlara sahip, yani iyi yönetim sağlanarak insan haklarını teşvik etmek ve korumak amacıyla 1142/2019 sayılı yeni değişiklik bildirisi ile yeniden kapsamlı olarak düzenlenmiştir (Beyene, 2020:34).

Etiyopya'da ombudsman, daha çok kamu yönetimlerinin kötü yönetim uygulamaları ile ilgilenmektedir (Abdo, 2021). Bu çerçevede Etiyopya'da ombudsman, idari yönerge ve kararları denetleme, kötü yönetim uygulamalarını araştırma ve gerekli tavsiyelerde bulunma yetkisine sahiptir (Gebeye, 2019:41). Etiyopya'da vatandaşların yasaların kendilerine sağladığı hak ve menfaatlere kamusal organlar tarafından saygı gösterilmesini gerçekleştirmek suretiyle kaliteli, verimli, şeffaf ve hukukun üstünlüğüne dayalı iyi bir yönetimin sağlanması ombudsmanın temel misyonudur (<http://www.ethombudsman.gov.et/web/guest/overview1>; Bayeh, 2014:1745).

Etiyopya'da ombudsman kurumunun kurulması, sosyalizmin çöküşü ve 1991'de Marksist-Leninist yönelimli askeri rejimin çöküşünün habercisi olan Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle bağlantılı demokratikleşmenin bir sonucudur (Hailu, 2018:32; Abebe, 2019:22). Anayasa, Parlamento'ya bir ombudsmanlık kurumu kurma yetkisi vermektedir. Ombudsman, Etiyopya devletinin kendi inceleme ve soruşturma yetkisine sahip özerk bir organı olarak kurulmuştur. Etiyopya'da Baş Ombudsman, Baş Ombudsman Yardımcısı ve diğer Ombudsmanlar parlamento tarafından atanır. Adaylar, yasanın 11. maddesine göre oluşturulacak bir Aday Gösterme Komitesi tarafından atanır. Adaylar, Komite üyelerinin üçte ikisinin desteğini almalıdır. Aday listesi, oylanmak üzere Meclis Başkanı tarafından meclise sunulur ve adayların meclis oylarının en az üçte ikisini alması gerekir. Seçilecek adayların

genel nitelikleri dikkate alındığında; Etiyopya Federal Demokratik Cumhuriyeti Anayasasına bağlı; hukuk, yönetim veya diğer ilgili disiplinlerdeki deneyim yoluyla eğitim almış veya yeterli bilgi edinmiş; çalışkanlığı, dürüstlüğü ve iyi davranışlarıyla anılan; adi bir suçtan başka bir suçtan hüküm giymemiş olan; Etiyopya’da kamusal bir görevi üstlenecek kadar sağlıklı olmalıdır; ve otuz beş yaşından büyük olmalıdır. İlk defa atanan kişinin görev süresi beş yıldır ve bu maddenin 1. bendinde belirtilen sürenin sonunda yeniden atanabilir. Bir ombudsman, aşağıdaki koşullarda görevden alınabilir: İstifa üzerine, üç ay önceden yazılı bildirimde bulunmak kaydıyla hastalık nedeniyle görevini gereği gibi yapamadığının tespiti halinde, rüşvetçi olduğu veya diğer yasa dışı eylemlerde bulunduğu tespit edilirse, açıkça yetersizlik tespit edildiğinde, görev süresinin sona ermesi üzerine. Bir ombudsmanın feshedilmesinden veya görevden alınmasından sonraki altı ay içinde, bu maddenin 1. fıkrası uyarınca yerine başka bir atama yapılır (Barry, 2020:97).

4.2.2. Etiyopya Ombudsmanı’nın İşlevsel Yönleri

Etiyopya’da ombudsmana yapılan şikâyetler, kötü muameleden şikâyet ettiğini iddia eden bir kişi veya eşi, aile ferdi, temsilcisi veya üçüncü kişiler tarafından yapılabilir. Kurum, işlenen kötü yönetimin ağırlığını dikkate alarak isimsiz şikâyetler de alabilir. Herhangi bir kişi, şikâyette bulunduğu bir kötü muamele vakasıyla ilgili olarak kuruma şikâyette bulunmadan önce, şikâyetini ilgili mercilere getirecektir. Bu yasanın 7’nci maddesi hükümleri saklı kalmak kaydıyla, şikâyette bulunma hakkı, aynı davada cezai veya hukuk takibatını engellemez. Kurum şikâyetleri ücretsiz olarak alır ve inceler. Etiyopya Ombudsman Kurumu’na sözlü, yazılı veya başka bir şekilde şikâyette bulunulabilir. Şikâyetler, mümkün olduğunca destekleyici kanıtlarla sunulacaktır. Şikâyetler, Amharca’da veya şikâyetçinin bulunduğu bölgenin çalışma dilinde yapılabilir. Kurum, kendisine iletilen şikâyetlere istinaden soruşturma başlatabilir ve gerekli gördüğü durumlarda kendi inisiyatifiyle soruşturmayı yürütme yetkisine sahiptir. Kurumun görev ve işlevlerini yerine getirmesine yardımcı olmak için gerekli yardımı herkes sağlayabilir. Kurumun bağımsızlığını sağlayacak ve kendi programlarını yürütecek bütçesi aşağıdaki kaynaklardan oluşturulur: Devlet tarafından tahsis edilecek bütçe desteği, yardım, bağış ve diğer kaynaklar (Barry, 2020:98-99).

Ombudsman, her yıl kötü yönetim konularında Parlamento’ya bir rapor sunar. Rapora dayanarak, Parlamento, kötü yönetimi yapmakla suçlanan bir idari kurumdan sorumlu bir yetkiliyi arayabilir ve sorgulayabilir (Enyew, 2008:48). Parlamento, bu raporları dikkate alarak, yürütmenin performansını değerlendirebilir ve gerekli önlemleri alabilir (Faris, 2012:41). Nitekim kurumun bu resmi raporları, kamuya faydalı bilgiler ve yardım sağlar; ombudsmanın rolüne ilişkin kamu anlayışını ve kuruma gelecek şikâyetlerin sayısını artırır ve kamuoyunun kurumun yararlılığına ilişkin algısını güçlendirir. Ayrıca bu tür raporlar, kurumun tavsiyelerini uygulama oranını artırmaya hizmet etmektedir (Ali, 2021:12).

5. SONUÇ

Afrika’da Etiyopya’da ombudsman, 1990’lı yıllardan sonra komünist sistemden demokrasiye geçişin bir sembolü olarak kurulmuştur. Etiyopya’da ombudsman, vatandaşlardan almış olduğu şikâyetler üzerine işleyen, parlamentoya yıllık bir rapor sunan kamu yönetimi denetim araçlarından biridir. Etiyopya’da ombudsman, parlamentoya organik olarak bağlı, ancak hükümete de işleyiş konusunda bilgi veren düzeyde kamu yönetiminin etkinliği ve iyi yönetişim ilkeleri ile çalışmasını sağlayan modern bir kurumdur.

Afrika ülkelerinden bir ombudsman tecrübesi sunan Etiyopya’da kurumun kamu yönetiminin çağdaştırılması ve demokratikleştirilmesi konusunda önemli görevler üstlendiği söylenebilmektedir. Nitekim Etiyopya’da ombudsman, açık seçimler, özgür basın, katılımcı demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarının güçlendirilmesinde rolü olan çağdaş bir yapı ve işleve sahiptir. Afrika ülkelerinin genelinde gündemde olan askeri cunta rejimleri ve diktatörlüklerin çözülmesinden sonra ombudsmana

geçilmesi, Etiyopya örneğinde de ülkenin dünya ile bütünleşmesinde ve uluslararası hukuk normlarına uymasında bir garantör konumundadır.

KAYNAKÇA

- ABDO, M. (2021), “*The Human Rights Commission of Ethiopia and Issues of Forced Evictions - A Case Oriented Study of its Practice*”, **Human Rights and Development Legal Perspectives from and for Ethiopia** (Ed. E. Brems, C. Van der Beken, S. A. Yimer), Brill Publishers, Leiden, ss.329-359.
- ABEBE, M. M. (2018), “*The Relations Between the Media and Political System in Ethiopia’s Revolutionary Democracy*”, **ERJSSH**, S.6(2), ss.22-38.
- AGEGNEHU, A. ve WORKU, D. (2016), “*Ethiopian Human Rights System: An Overview*”, **Global Journal for Legal Studies**, S.5(2), ss.62-76.
- ALI, A. J. (2021), “*The Role of the Ethiopian Ombudsman Institution in Good Governance*”, **E-Document**, https://www.academia.edu/9359478/The_Role_of_the_Ethiopian_Ombudsman_Institution_in_Good_Governance (Erişim Tarihi: 13.08.2021).
- BARRY, B. H. (2020), “*Federal Devletlerde Ombudsmanlık Kurumu ve Yerel Ombudsmanlar*”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- BAYEH, E. (2014), “*Incorporation of Human Rights into Legal Frameworks of the three Successive Regimes of Ethiopia and their Treatment: A Comparative Analysis*”, **European Journal of Humanities and Social Sciences**, S.32(1), ss.1739-1751.
- BEYENE, R. (2020), “*The Role of Ombudsman in the Protection and Promotion of Human Rights: An Analysis of the Ethiopian Ombudsman*”, **A Master Thesis**, Addis Ababa University College of Law and Governance in Partial Fulfillment of the Requirements for Masters of Laws Degree in Human Rights Law, Addis Ababa.
- DESSIE, S. H. (2018), “*Ombudsman for Good Governances in Ethiopia: Assessing the Awareness and Perceptions of Civil Servants: Insight from South Wollo Zone Civil Servants*”, **Global Journal of Human-Social Science: F Political Science**, S.18(1), ss.28-36.
- ENGEDAYEHU, W. (1993), “*Ethiopia: Democracy and the Politics of Ethnicity*”, **Africa Today**, S.40(2), ss.29-52.
- ENYEW, A. B. (2008), “*Transitional Justice and the Creation of a Human Rights Culture in Ethiopia*”, **A Master Thesis**, Submitted in Partial Fulfillment of the Requirement for Master’s Degree in the Theory and Practice of Human Rights, University of Oslo, Oslo.
- FARIS, E. B. (2012), **The Impact of Party Dominance on the Role of Parliamentary Oversight for the Protection of Human Rights in Ethiopia**, University of Pretoria Publisher, Ethiopia, https://repository.up.ac.za/bitstream/handle/2263/36802/Faris_Role_2012.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Erişim Tarihi: 11.10.2021).
- GEBEYE, B. A. (2019), “*Citizenship and Human Rights in the Ethiopian Federal Republic*”, **Ethiopian Constitutional and Public Law Series**, S.10, ss.9-44.
- GOTTEHRER, D. M. (2021), “*Fundamental Elements of An Effective Ombudsman Institution*”, **The 9th IOI World Conference Papers (E-Article)**, https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjyiuSP0oL1AhUgQ_EDHdK2BX0QFnoECAMQAQ&url=https%3A%2F%2Fwww.theioi.org%2Fdownloads%2F934ch%2FStockholm%2520Conference_15.%2520Plenary%2520Session%2520II_Dear%2520Gottehrer.pdf&usg=AOvVaw1JaMZ4mFS5oBxTWncxM69l (Erişim Tarihi: 12.12.2021).

- HAILU, S. (2018), “*Challenges and Prospects of Democratization Process in Ethiopia*”, **International Journal of Political Science and Development**, S.6(1), ss.27-38.
- KTO – KONYA TİCARET ODASI (2013), **Etiyopya Ülke Raporu**, Konya Ticaret Odası Yayını, Konya.
- MENGIST, A. (2020), “*The Human Rights Commission of Ethiopia: Challenges and Prospects in Promoting and Protecting Human Rights*”, **Developing Country Studies**, S.10(6), ss.36-41.
- T.C. DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI (2021), “*Etiyopya'nın Siyasi Görünümü*”, **Dışişleri Bakanlığı Kurumsal Web Sayfası (E-Makale)**, <https://www.mfa.gov.tr/eti-yopya-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 13.12.2021).
- T.C. TİCARET BAKANLIĞI (2021), **Etiyopya Ülke Profili**, Dış Temsilcilikler ve Uluslararası Etkinlikler Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara.
- VAUGHAN, S. ve KJETİL, T. (2003), **The Culture of Power in Contemporary Ethiopian Political Life**, Sida Studies, Sweden.
- WONDIRAD, Ameha (2014), “*An Overview of The Ethiopian Legal System*”, **CLJP/JDCP**, S.20, ss.173-195.
- <http://www.ethombudsman.gov.et/web/guest/overview1> (Erişim Tarihi: 03.04.2021).
- <https://muse.jhu.edu/article/16915> (Erişim Tarihi: 14.12.2021).
- https://www.et.undp.org/content/ethiopia/en/home/operations/projects/democratic_governance/project_StrengtheningDemocraticGovernance.html (Erişim Tarihi: 13.12.2021).
- <https://www.lawctopus.com/academike/ombudsman-critical-appraisal/> (Erişim Tarihi: 03.03.2021).
- <https://www.ombudsman.europa.eu/en/speech/en/348> (Erişim Tarihi: 03.03.2021).